

ВІДГУК

офіційного опонента доктора філософських наук, доцента,
доцента кафедри філософії
Львівського національного університету імені Івана Франка
Сафонік Лідії Миколаївни на дисертаційну роботу
Підскальної Оксани Михайлівни
«Гене́за дискурсу мультикультуралізму: соціально-філософський аналіз»,
поданої на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук за
спеціальністю 09.00.03 – соціальна філософія та філософія історії

Актуальність теми дослідження зумовлена запитом щодо розв'язання міжнародною спільнотою цілої низки стратегічних викликів та завдань, зокрема захист культурного розмаїття; вирішення міжкультурних колізій шляхом артикуляції уваги на рівноправному діалозі між учасниками конфлікту; утвердження ідеї «спільного блага» та консолідації суспільних зусиль довкола явно артикульованих спільних цінностей.

Також актуальність теми зумовлена необхідністю переосмислення феномену мультикультуралізму, оскільки останніми роками у науковому обігу домінує думка, що феномен мультикультуралізму є метафізичним гранд наративом, який заслуговує на нищівну критику та певну дослідницьку зневагу, оскільки, у контексті сьогоденних розмитих меж та невизначеності, плинних часів та ідеологій, мультикультурна теорія не виправдала, покладених на неї сподівань у вирішенні конфліктних ситуацій у соціокультурному та політичному просторі. Відтак мультикультуралізм подекуди постав символом культурної й політичної дезорганізації, краху усталених міжкультурних та соціальних зв'язків й культурних традицій, руйнації історичного досвіду.

Керуючись указаним сучасним контекстом розуміння феномену мультикультуралізму дисертантка означає завдання дисертаційного дослідження, які вповні реалізовані у змісті дисертаційної роботи. Структура дисертаційної роботи відповідає меті, цілям, завданням роботи та є структурно впорядкованою та логічно аргументованою.

Дисертантка правильно артикулює увагу на причинах виникнення мультикультурного феномену у соціально-культурному та політичному

просторі, пов'язаного з розвитком рухів за розширення прав людини й посиленням міграційних потоків, уможлививши зростання культурного різноманіття приймаючих країн (с. 22). Водночас О. М. Підскальна указує на те, що феномен мультикультуралізму є дещо «розмитим», відтак складно артикульованим. Тож погоджуємося з вихідною тезою дослідження, що «мультикультуралізм є популярною темою досліджень серед численних академічних дисциплін» і, «якщо проаналізувати дефініції різних дослідників, то виявиться – кожен з них вкладає в нього власний зміст» (с. 26). Окрім того підтримуємо твердження дисертаційного дослідження, що тим більше «на ранніх етапах розвитку значення терміну "мультикультуралізм" були досить вільними та неузгодженими» (с. 28).

Цілком обґрунтованими у контексті методології дослідження є теоретико-методологічні засади дисертаційної роботи, які визначили вибір дослідницею методологічного інструментарію дисертації. О. М. Підскальна, зокрема, насамперед досліджує генезу феномену мультикультуралізму та різнотлумачення його визначення (с. 26–51). Дисертантка правомірно констатує, що, якщо кінець 60-х років ХХ ст. знаменує певний мультикультурний поворот у політичній сфері, то 70-ті роки «характеризуються визнанням мультикультуралізму як офіційної політики» (с. 32).

Друга методологічна позиція, що визначає собою вибір методологічного інструментарію дисертаційної роботи О. М. Підскальної, є опозиційна дихотомія у дискусії між лібералами та комунітаристами щодо розуміння свободи індивіда, справедливості та способів влаштування суспільства. Знаково, що полеміка лібералів та комунітаристів, висвітлена у дисертаційному дослідженні, *методологічно визначає* сутнісну канву роботи О. М. Підскальної, уможливляючи авторку дійти *власних висновків* щодо природи та сутності складного феномену мультикультуралізму.

Третя методологічна позиція, що визначає собою вибір методологічного інструментарію дисертації, є взаємозв'язок мультикультуралізму зі спорідненими та близькими, однак не збіжними за значеннями поняттями:

культурна різноманітність, багатокультурність, полікультурність, мультикультурне суспільство, мультикультурна ситуація, які в українській науковій думці часто використовуються як синонімічні з мультикультуралізмом. Зокрема, у підрозділі 1.2, аналізуючи мультикультуралізм, дисертантка доречно наголошує на термінологічній неузгодженості, яка несе загрозу того, що в межах мультикультурних наукових дискусій можна говорити про абсолютно протилежні речі (с. 60), що фактично є методологічною особливістю аналізу зазначеного феномену.

Дисертантка правомірно обґрунтовує, що теоретичним підґрунтям мультикультуралізму є концепція «плюралізму цінностей» І. Берліна, та дебати між лібералами й комунітаристами як філософське підґрунтя мультикультурного дискурсу (підрозділ 2.1). Цілком доречним є структурування тексту роботи заради зручності соціально-філософського аналізу «в межах (...) авторської періодизації» (с. 82). Дисертантка слушно стверджує, що зокрема «концепція "плюралізму цінностей", у часових межах, виникає раніше розгортання дискурсу мультикультуралізму» (с. 83). Глибини аналізу концепції плюралізму цінностей І. Берліна додає звернення до праць Макіавеллі, Віко та Гердера (с. 84–86). Слушним є висновок дисертантки, що І. Берлін, захищаючи плюралізм, ілюструє моральні та політичні наслідки монізму, який разом з ідеєю «...досконалого суспільства заохочують утопізм, звідси й виправдання авторитарної, навіть тоталітарної політики» (с. 87).

У підрозділі 2.2 «Політика визнання» Ч. Тейлора у площині комунітаристського дискурсу мультикультуралізму», методологічно опершись на тейлорівську працю «Політика визнання», О. М. Підскальна окреслює формулювання «політики визнання», на якій базується подальший розвиток дискурсу мультикультуралізму (с. 101–115). Аналізуючи ідеї Ч. Тейлора, дисертантка слушно висновує, що дискурс визнання формується на двох рівнях: у приватній сфері, де формування ідентичності й самості відбувається у діалозі зі значущими іншими та суспільній (public) сфері, де «політика рівного визнання відіграє все більшу роль» (с. 107).

О. М. Підскальна додатково окреслює основні форми визнання у трактуванні А. Гоннета, як любов, право й солідарність (безпосередньо спираючись на гегелівську трійцю: любов, право, моральність) (с. 108–110). Здобувачка підсумовує, що концепція Ч. Тейлора вже не є цілком комунітаристською, а фігурує своєрідним «перехідним містком» від комунітаристського до ліберального періоду дискурсу мультикультуралізму, найвидатнішим представником якого є В. Кимліка.

У підрозділі 2.3 «Концепт диференційованих прав В. Кимліки у контексті ліберального дискурсу мультикультуралізму» О. М. Підскальна установила, що найбільш ґрунтовна теорія групових прав з позиції лібералізму представлена в працях В. Кимліки. Дисертантка засереджує увагу на те, що з метою аргументації необхідності надання певним культурним групам окремих прав В. Кимліка використовує основоположні принципи лібералізму – свободу та рівність. Здобувачка наголошує, що згідно з думкою мислителя, для того щоб вести гідне життя, потрібна свобода, яка дозволяє вибирати й переглядати наш вибір. Водночас можливість формувати та переглядати концепцію гідного життя тісно пов'язана з належністю до культури, оскільки в основі індивідуального вибору лежить спектр можливостей, які індивід отримує з власної культури, тобто, культура виступає необхідним контекстом для вибору, а отже сприяє індивідуальній автономії, й саме тому виявляється цінною.

Доречним є те, що О. М. Підскальна долучається до ідентифікації певних думок В. Кимліки як досить суперечливих, «зокрема стосовно включення представників мусульманських общин», особливо зважаючи на сучасні політичні реалії, які згодом були піддані критиці (с. 116). Проте цілком слушно здобувачка зауважує, що «найбільш ґрунтовна теорія групових прав з позиції ліберальної теорії представлена у працях В. Кимліки», захищаючи пріоритет індивідуальних прав і свобод та обґрунтовуючи необхідність введення особливих прав для культурних меншин (с. 118).

Дослідниця указує на те, що аргумент рівності В. Кимліка застосовує згідно з аналогією компенсації за економічні збитки, які виникають через

незалежні від вибору людини обставини. Згідно з думкою мислителя, організоване відповідно до норм та практик більшості ліберальне суспільство, у такий спосіб підтримує її культурні норми, тож представники більшості можуть використовувати свої ресурси у звичному для них культурному контексті. Представники меншості, через відсутність звичного культурного контексту, опиняються у не вигідному становищі. Саме тому усунення цієї несправедливості вимагає надання спеціальних прав, які філософ називає «диференційованими за групами правами», для того щоб меншини мали рівні можливості ведення гідного життя. Спосіб надання компенсації за спричинену культурно-історичну несправедливість залежить від виду груп меншин (с. 119–122).

Справжнім здобутком дисертаційної роботи є третій розділ «Критика мультикультуралізму та постмультикультурний дискурс», в якому О. М. Підскальна аналізує дискусію щодо прийняття й схвалення неліберальних, патріархальних традицій та практик, що «завдають фізичної та моральної шкоди людині» (с. 135). Показово, що дисертантка аналізує ліберальний мультикультуралізм у контексті дихотомій індивідуальної автономії й толерантності; ліберальної критика прав меншин й дилеми «визнання-перерозподілу» у контексті мультикультуралізму та парадигми «інтеркультуралізму» на етапі постмультикультуралістського дискурсу. Дослідниця висвітлює критичну оцінку мультикультуралізму з ліберальних позицій, яка здійснена у працях Б. Баррі, П. Веста, С. Гантінгтона, Н. Глейзера, К. Йопке, Т. Еша, С. Окін, Е. Шилза.

Підрозділ 3.1 «Ліберальний мультикультуралізм: індивідуальна автономія проти толерантності» присвячений аналізу дебатів між В. Кимлікою та Ч. Кукатасом, з огляду суперечливих цінностей, де «В. Кимліка виступає за індивідуальну автономію, Ч. Кукатас – за толерантність» (с. 144). Окрім того, звертаючись до ідей Ч. Кукатаса, і В. Галстона, дисертантка аргументує, що вони тлумачать толерантність у досить мінімалістських межах, а саме як утримання від втручання й не заперечення проти співіснування в межах одного

суспільства (Ч. Кукатас); і як відмова використання примусу для нав'язування своїх поглядів іншим (В. Галстон) (с. 147).

О. М. Підскальна підсумовує, що В. Кимліка та Ч. Кукатас репрезентують різні аспекти ліберальної традиції, а саме – лібералізм Просвітництва, який опирається на індивідуальну автономію та лібералізм Реформації, який ґрунтується на дискурсі толерантності (згідно з визначенням В. Галстона), або відповідно «жорсткий» та «м'який» мультикультуралізм (згідно з визначенням Ч. Кукатаса).

Цілком виправданим є звернення дослідниці до питання поводження з жінкою та її ролі в сім'ї у контексті ліберального дискурсу мультикультуралізму на основі напрацювань С. Окін (с. 151–153).

Водночас дисертанткою здійснено аналіз дилеми «визнання–перерозподіл» (підрозділ 3.2.) й доведено, що попри звинувачення мультикультуралізму в перешкоджанні традиційно-економічній концепції соціальної справедливості (Б. Баррі), насправді визнання та перерозподіл однаково важливі (с. 154, 156–158, 161–163). Згідно з думкою дослідниці, конфлікт між ними може існувати, особливо якщо визнання набуває «позитивної» форми (у термінології Н. Фрейзер), у якій підтверджуються наявні ідентичності, котрі можуть бути доволі обмежувальними (наприклад, визначені певні гендерні ролі) (с. 165–166). На думку О. М. Підскальної, «трансформативне визнання» (Н. Фрейзер) чи «теорія ліберального мультикультуралізму на основі автономії» (с. 167) загалом протистоїть таким обмежувальним варіантам.

У підрозділі 3.3 «Парадигма «інтеркультуралізму» на етапі постмультикультуралістського дискурсу» О. М. Підскальна слушно звертається до питання зростання чисельності мусульман у європейських країнах. Відтак сьогодні надзвичайно активними є дискусії стосовно «ісламізації Європи» та можливих наслідків цього (с. 170). Нами позитивно оцінена думка дисертантки про те, що нова парадигма управління різноманітністю повинна містити усвідомлення: «не все, що приходить з інших культур, має прийматись без критичного мислення. Одною з таких парадигм може стати

інтеркультуралізм» (с. 175). Здобувачка правомірно висновує, що інтеркультуралізм може розглядатись як баланс між асиміляцією (сприяючи згуртованості суспільства та заперечуючи неліберальні практики) та мультикультуралізмом (позитивно визнаючи культурне різноманіття), відтак інтеркультуралізм та мультикультуралізм доцільно розглядати як взаємодоповнюючі парадигми (с. 195).

Концептуальні положення і висновки дисертаційної роботи корелюються з положеннями новизни, її структурою та завданнями, логічно витікають із основного змісту роботи.

Цілком виправдана ідентифікація дослідницею мультикультуралізму як дискурсу. О. М. Підскальна зокрема визначила дискурсивну структуру цього феномену, до якого входять обґрунтування необхідності (заперечення) надання особливих прав різним культурним групам; різноманітні теорії визнання культурної ідентичності; визначення меж втручання в неліберальні культурні практики; ліберальна критика мультикультуралізму (с. 21–22).

У дисертаційному дослідженні О. М. Підскальна здійснює авторську періодизацію мультикультуралізму, указуючи на етапи та періоди його розгортання (с. 22). Методологічно правильно, що дисертантка характеризує інтеркультуралізм (як урівноважену позицію між асиміляцією і мультикультуралізмом) як тенденцію постмультикультуралістського дискурсу, яка сприяє соціальній згуртованості суспільства. Погодимося з думкою здобувачки, що інтеркультуралізм та мультикультуралізм доцільно розглядати як такі, що взаємно посилюватимуть один одного, «коригуватимуть та компенсуватимуть можливі небажані наслідки» (с. 22). *Компаративний метод*, яким вповні послуговується О. М. Підскальна, сприяв глибокій порівняльній характеристиці засад прибічників та критиків мультикультуралізму, сприяючи констатації новизни та висновків дисертаційного дослідження (с. 23).

Розрізнення подібних, однак не збіжних термінів, суттєво поглиблює дослідницький дискурс, сприяючи висвітленню у роботі О. М. Підскальної багатогранності феномену мультикультуралізму. Більше того словник

філософських термінів української філософії перебуває у процесі свого формування, відтак, у такому контекстуальному світлі позитивно оцінені логіко-семантичне та когнітивно-семіотичне розрізнення подібних, однак не збіжних термінів (с. 23).

Водночас варто указати на деякі зауваження та висловити побажання, які суттєво не впливають на позитивне враження від роботи.

По-перше, керуючись специфікою дисертаційного дослідження, О. М. Підскальною доречно було детальніше описати методологію дослідження, що артикулює вибір методологічного інструментарію дисертаційної роботи, що посприяло б змістовному поглибленню першого розділу.

По-друге, у контексті розрізнення феномену мультикультуралізму на певні підвиди «жорсткий», «м'який» або (класичний, комунітаристський, ліберальний) у загальних висновках доцільним було б запропонувати порівняльну схему їх визначень та характерних рис, які подають ті чи інші автори, що додатково засвідчує глибинну складність досліджуваного феномену та оприявнює масштаб проробленої роботи дослідницею.

По-третє, дисертантка не торкнулася українського контексту. Дисертація, яка виконана у вітчизняному закладі вищої освіти, не повинна уникати відповідей на зовнішні загрози та внутрішні виклики, які сьогодні постали перед українською державою та громадянським суспільством. Механізми взаємоузгодження різновекторних ціннісних орієнтацій українських громадян, переборення синдрому «розколотого суспільства» та інтеграції української держави і суспільства у світовий глобальний контекст не можуть залишати байдужими науковців та дослідників. Більше того ліберальний принцип рівності доречно було б проілюструвати на прикладі України, увагу на який артикулює дисертантка.

По-четверте, окремо необхідно було окреслити (принаймні приділити дослідницьку увагу) щодо перспектив мультикультурної теорії або інтеркультуралізму у час нинішньої пандемії коронавірусної хвороби, яка

спричинила тотальне переструктурування світового життєустрою, руйнуючи усталені соціальні зв'язки та повертаючи класичну парадигму окреслення державних та фізичних (соціальних) кордонів, переінакшуючи спосіб життя сотень мільйонів людей, оприявнивши глибинні суперечності між цінностями виживання та самовираження.

По-п'яте, подекуди у дисертаційній роботі зустрічаються друкарські похибки та неузгодження між окремими словами, породжені недостатньою ретельністю редагування тексту.

Втім, висловлені зауваження носять рекомендаційний характер і не впливають на загальну позитивну оцінку дослідження, значимість одержаних результатів і висновків, а тому не мають суттєвого значення для кваліфікаційної оцінки дисертаційного дослідження.

У цілому ознайомлення з текстом роботи дає всі підстави для висновку, що дисертація Підскальної Оксани Михайлівни репрезентує собою завершену наукову працю, яка містить нариси концепції розв'язання теоретично та практично актуальної проблеми. У ній вкраплені власні оригінальні підходи щодо феномену мультикультуралізму.

Запропонована О. М. Підскальною концепція містить перспективні ідеї для подальших досліджень. За актуальністю, новизною, науковою і практичною цінністю дисертаційне дослідження відповідає вимогам, які встановлює МОН України до дисертацій на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук. Зміст дисертації відповідає спеціальності 09.00.03 – соціальна філософія та філософія історії і діючому положенню «Про порядок присудження наукових ступенів».

Провідна проблема дослідження і весь комплекс пов'язаних з її розв'язанням завдань визначені й опрацьовані авторкою самостійно. За темою дисертації опубліковано 14 наукових праць: 5 наукових праць, у яких опубліковані основні наукові результати дисертації (одна з них – в іноземному науковому виданні, що індексується в міжнародній наукометричній базі даних Index Copernicus); 8 наукових праць, які засвідчують апробацію матеріалів

дисертації; 1 наукова праця, яка додатково відображає результати дисертації, опублікована в науковому виданні України, яке не входить до переліку фахових видань з філософії, у яких з достатньою повнотою оприлюднені самостійно одержані дисертанткою результати дослідження.

Враховуючи викладене вище, вважаємо, що дисертація Підскальної Оксани Михайлівни дає необхідні підстави для здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук зі спеціальності 09.00.03 – соціальна філософія та філософія історії.

Доктор філософських наук,
доцент кафедри філософії
Львівського національного університету
імені Івана Франка

Л. М. Сафонік

Підпис доктора філософських наук, доцента Сафонік Л. М.
завіряю

Вчений секретар
Львівського національного університету
імені Івана Франка
кандидат філологічних наук,
доцент

О. С. Грабовецька